

Alevilik Konulu İki Araştırma Üzerine

Alevilik-Bektaşilik, son yıllarda üzerinde en çok durulan ve tartışılan konulardan biri olarak özellikle, son on yıldır Türkiye gündemindeki yerini korumaktadır. Farklı dini ve sosyal gruplara kamusal alanda kendini ifade edebilme olanağı sağlayan yeni bir sürecin başlamasıyla birlikte, Alevilik de, geleneksel algılanma biçiminden farklı bir formda yeniden gündeme gelmiş, geleneksel (dini) algılanma biçiminin yanı sıra, sosyo-kültürel bir grup olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte Alevilik araştırmaları amatör ve akademik olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilebilirse de, özellikle akademik sahada nitelikli araştırmalara duyulan ihtiyaç her geçen gün daha fazla hissedilir olmuştur.

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Münir Koştaş danışmanlığında hazırlanan Alevilik konulu iki doktora tezi bu alanda hissedilen bilgi boşluğunu gidermeye yönelik özgün bilimsel katkılar sunmaktadır. Günümüz Aleviliğinin sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için yaşayan ana merkezlerden hareket edilmelidir. Gerek tarihi gerekse günümüz sosyal değişme süreci ile ilişkili olarak ortaya çıkan farklı Alevilik söylemlerine ışık tutması açısından bu bakış açısı kayda değer öneme sahiptir. Ayrıca, farklı söylemlerin bir noktada buluşması yapılacak objektif çalışmalarla mümkün olacaktır. *Alevi-Bektaşî Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Mûsa Tekkesi Örneği)*¹, gelenek içerisinde önemli bir yeri olan ve bu özelliğini halen muhafaza eden Abdal Mûsa Tekkesi mensupları üzerinde, anket ve yerinde gözlem tekniklerine dayalı olarak gerçekleştirilen, söz konusu amaçlara matuf bir alan araştırmasıdır.

Araştırma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi ile ilgili hususlar üzerinde durulmuş; araştırmaya katılanların inanç, ibadet ve sosyal hayata yönelik tutum düzeylerini tespit etmek amacıyla geliştirilen ölçeklerin geçerlik-güvenirlilik ve faktör analizi sonuçları ve ilgili literatür kısaca özetlenmiştir. Birinci bölümde Alevi-Bektaşî geleneği ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Bu çerçevede özellikle Aleviliğin tarihi arka planı, İslam öncesi Türk dini inançlarına

¹ Ramazan Uçar, *Alevi-Bektaşî Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Mûsa Tekkesi Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, XVI + 224s.

uzanan kökleri, Türklerin İslamlaşması ve Anadolu'nun Türkleşmesi bağlamında ele alınmıştır. Alevilik-Bektaşiliğin ortaya çıkışı, Hacı Bektaş Veli'nin gelenek içindeki yeri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Alevilik, birinci bölümün diğer dikkat çekici başlıklarıdır. Bu bölümde ayrıca, Alevi-Bektaşi geleneğinde Allah'a, Peygamberlere, kadere, kitaplara, meleklerle ve ahirete imandan oluşan inanç esasları; namaz, oruç, hac, zekat, kurban ve cem ayını gibi ibadetler; dedelik, musahiplik ve düşkünlük gibi başlıca kurumlar üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Abdal Mûsa ve Abdal Mûsa Tekkesi'nin Alevi-Bektaşi geleneğinde yerine getirdiği tarihi ve çağdaş fonksiyonlarla ilgili bilgilerin yanı sıra, Abdal Mûsa'nın hayatı, yaşadığı dönem, Tekke'nin kuruluşu ve geçirdiği evrelere değinilmiştir. Üçüncü bölümde saha araştırmasından elde edilen bulgular çerçevesinde örneklem grubunun kişisel özellikleri, Alevi-Bektaşilerde inanç ve ibadetlerle ilgili uygulamalara ve sosyal hayata etki eden faktörler ele alınmış; inanç, ibadet ve sosyal hayatla ilgili tutumların betimsel sonuçları değerlendirilmiştir. Alevi-Bektaşilerin dini hayata yönelik tutumlarında, cinsiyet, yaş, bölge olarak doğum yeri, uzun süre ikamet edilen yer, eğitim, medeni durum, gelir, meslek, dini bilgilerin kaynağı ve dindarlık düzeylerine göre ortaya çıkan farklılaşmalar tespit edilmiş ve yorumlar geliştirilmiştir. Ayrıca, örneklem grubunun anket formunda yer alan sorulara katılım düzeyleri ayrı bir başlık altında değerlendirilmiş ve ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Dördüncü bölümde araştırma sonuçları maddeler halinde sıralanmış, hipotezlere ilgili bilgiler verilmiş ve örneklem grubundan hareketle Türkiye'de Alevilik-Bektaşiliğin günümüzdeki durumuna ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Yazar, araştırma bulguları çerçevesinde ulaşılan sonuçları, 'çeşitli faktörlere göre Alevi-Bektaşilerin inanç, ibadet ve sosyal hayatla ilgili tutumlarında ortaya çıkan farklılaşmalar' ve 'Alevi-Bektaşilerin inanç, ibadet ve sosyal hayatla ilgili tutumlarının betimsel istatistikleri' olmak üzere iki ana başlık etrafında toplamıştır. Buna göre, Abdal Musa Tekkesi'ne bağlı Alevi-Bektaşilerin inanç, ibadet ve sosyal hayata yönelik tutumlarının çeşitli faktörlere göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle bireylerin kişisel özellikleri, onların inanç, ibadet ve sosyal hayat ile ilgili tutumlarına etki etmektedir. Nitekim araştırmacı, inanç, ibadet ve sosyal hayat ile ilgili tutumların, cinsiyet, yaş, bölge olarak doğum yeri, en uzun süre ikamet edilen yer, eğitim durumu, ekonomik ve sosyal statü, meslek ve dini bilgilerin kaynağına göre farklılaştığını ifade etmektedir.²

² A.g.e., 191.

Araştırmamızın en dikkat çekici sonuçlarından biri, Alevi-Bektaşilerin yaşayış ve inanışları bağlamında kendilerini İslam dairesi içinde görmeleri ve bunu bir İslam anlayışı olarak telakki etmeleridir. Araştırmaya katılanların İslam'ın temel inanç esaslarına (Allah, peygamber, ahiret, kitap, melek, kader), ibadetlere (namaz, oruç, zekat, hac) ve sosyal hayata yönelik tutumları bu yargıyı açıkça desteklemektedir. Ayrıca, Alevi-Bektaşilerin Sünniler ile her türlü sosyal ilişkiyi kurabilecek bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir. Araştırmacı bu sonucu: "Ülkemizin yaşadığı değişim süreci, iletişim ve teknolojiye meydana gelen yenilikler ve bireylerin sağlıklı bilgiler ile donanmaları tarihi süreç içinde ortaya çıkan ve hiçbir dini temeli olmayan sadece siyasi ve sosyal sebeplere dayalı toplumsal bütünleşmenin önündeki engellerin kalkmasına vesile olacaktır. Alevi-Bektaşilerin Sünnilere yönelik tutumları (ticaret, arkadaş, dost, komşuluk, kız alıp-verme vb.) bunun göstergesidir"³ şeklinde yorumlamaktadır.

Araştırmacıya göre, Alevi-Bektaşilerin dini ve sosyal hayata yönelik tutumlarında ortaya çıkan farklılıklar, yaşanan değişim süreci ve bireysel özelliklerden kaynaklanabildiği gibi, bilgi ve bilgi kaynaklarının farklılığından da kaynaklanabilmekte ve sonuçta söylem çeşitliliği ortaya çıkmaktadır. Bireysel özelliklere dayalı yaklaşım farklılıkları doğal karşılanabilir. Ancak bilgi ve bilgi kaynakları dolayısıyla ortaya çıkan farklılaşmalar, bireyleri yönlendirebilmektedir. Bu nedenle günümüzde Alevi-Bektaşilerin kaynaklara dayalı ve her türlü kaygıdan uzak sağlıklı bilgilere ihtiyaçları vardır. Bunun için kurumsallaşma sürecinin başlatılması ve tüm Alevi-Bektaşileri kapsayıcı nitelikte olması gerekir. Alevilik-Bektaşilik değişim ve kentleşme süreci ile birlikte yeni bir yapılanmanın eşindedir. Bu yapılanmanın sağlam bir zemine oturması ve günümüz insanının ihtiyacını karşılayabilecek bir nitelikte olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Alevi-Bektaşî önderleri ve dedelerden oluşturulacak alt ve üst kurullar vasıtasıyla ortaya çıkan problemler tartışılmalı, ortak uygulama önerileri geliştirilmeli ve böylece Alevi-Bektaşiler arasındaki uygulama farklılıklarından doğan kaygıların önüne geçilmelidir.

Yazar, genel anlamda kapalı bir toplum özelliği taşıyan Alevi-Bektaşilerin değişim süreci ile birlikte açık toplum olma yönünde büyük mesafeler kat ettiklerini düşünmektedir. Bundan dolayı, Alevi-Bektaşiler sosyal kontrol mekanizmasının çok güçlü olduğu yapı içinden bireyselliğin ön plana çıktığı bir yapı ve dini otorite boşluğu ile karşı karşıyadırlar. Bu durum bireyin değer hükümleri ile arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Dolayısıyla bu bağların güçlendirilmesi adına günümüz insanına hitap edebilecek bir

³ A.g.e., 191.

yapılanma için adımlar atılmalıdır. Alevi-Bektaşiler ile Sünnîler arasında tarihi süreç içinde siyasi, sosyal, iktisadi sebeplere dayalı olarak farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmaların hiçbir dini temelini olmadığı bir gerçektir. Ayrıca bu durum, toplumsal bütünleşmenin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bugün bunun temelinde de sağlıklı bilgi eksikliği yatmaktadır. Bilgi eksikliğinin giderilmesi adına bu tür çalışmalar teşvik edilerek desteklenmeli ve toplumsal bütünleşmenin önü açılmalıdır.⁴

Burada tanıtacağımız ikinci araştırma, yaşayan Alevilik ile teorideki Alevilik arasındaki mesafenin günümüzdeki seyirini dini inanç, ibadet, kurum ve sosyal hayat ekseninde ortaya çıkarmayı amaçlayan *Dişarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat* başlıklı doktora tezidir.⁵ Yazar, araştırmanın girişinde bu çalışmanın on yılı aşkın bir süredir devam eden Alevilik araştırmalarının bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın problemi, konusu, amacı, önemi ve yöntemi ile ilgili hususlar üzerinde durulmuş ve problem başlığı altında Aleviliğin kökenleri ve tarihsel gelişimine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Yazar, bu çerçevede, bugün Alevilik olarak tanımladığımız dini-sosyal yapının on altıncı yüzyıldan itibaren Kızılbaşlık olarak adlandırıldığını, Alevi isminin son yüzyılda yaygınlık kazandığını ve özellikle İttihat ve Terakki ile başlatılan çalışmalar neticesinde bu ismin "Ali" merkezli bütün toplulukları içine alacak şekilde tasarlandığını belirtmektedir. Araştırmacıya göre, Türkiye'deki Aleviler genel olarak üç ana başlık altında toplanabilir:

1. *Yol Evladı Babaganlar*: Hacı Bektaş'ın evli olmadığını ve kendilerinin yol evladı olduğunu söylerler.

2. *Bel evladı Dedeğan-Çelebiler*: Hacı Bektaş'ın evli olduğunu ve onun soyundan geldiklerini söylerler.

3. *Dede Ocakları*: Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan ocaklar, Hacı Bektaş'ın halifeleri ve bütün ocakların pir kabul ettiği Ahmet Yesevi halifeleri tarafından kurulanlardır. Yazar, bunların "Anadolu Erenleri" diye bilinen kişiler tarafından kurulduğunu ve daha çok aşiret ve oymak yapısından dolayı yerleşik olarak buldukları yerlerde kendilerine ait müstakil bir yapılarının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu ocaklara bağlı olanlar genellikle Alevi-Kızılbaş ismiyle anılırlar ve köy kökenli olduklarından dolayı "Köy Bektaşileri" şeklinde de bilinirler.⁶

⁴ A.g.e., 191-192.

⁵ Ahmet Taşğın, *Dişarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, XIV+188s.

⁶ A.g.e., 5.

Araştırmanın yöntemi ile ilgili olarak kavramsal çerçeve, evren ve örneklem, varsayımlar, kapsam ve sınırlılıklar, verilerin derlenmesi, veri toplama aracının hazırlanması ve verilerin analizi üzerinde durulmuştur.⁷ Araştırmada, anket ve mülakat tekniklerinin yanı sıra, Alevilerin önemli gün ve geceleri başta olmak üzere dini yaşamın bütün aşamalarına katılarak gerçekteşirildiği belirtilen gezi-gözlem ve katımlı gözlem tekniklerinin kullanıldığı görölmektedir. Araştırmacı, özellikle cem, halka namazı, kurban ve ziyaret gibi önemli ritüellere bizzat katıldığını; gözlem ve incelemelerini sadece araştırma evreni olan Diyarbakır ve çevresi ile sınırlı tutmadığını; Tunceli ve çevresi, Eskişehir ve çevresi, Hacı Bektaş ve çevresi, kent merkezlerindeki dernek ve vakıflar ile Almanya'daki Alevi dernek ve vakıfları çerçevesinde sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu durum araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini artıran önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir.⁸

İkinci bölümde, Diyarbakır ve çevresinin tarihi ele alınmaktadır. Bu bölümde verilen bilgilerden bölgenin çok eski bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü bölümde, araştırmanın örneklemini oluşturan Diyarbakır merkeze bağlı iki köy, Bismil ilçe merkezinde bir mahalle ile üç köy ve Çınar ilçesinde bir köyde yerleşik olan Türkmen Alevileri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Örneklem grubunun yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, eğitim düzeyi, ikamet yeri, ocağa bağlılık durumu, Alevilik konusundaki bilgi düzeyleri, dedenin olup olmaması durumu, Alevilik tanımı ve Alevilikle ilgili bilgi kaynaklarına göre frekans dağılımları tablo altı bilgileri ile birlikte incelenmiştir. Alevi dini hayatına etki eden faktörler inanç, ibadet, kurumlar ve sosyal ilişkiler başlıkları altında, frekans dağılımı, aritmetik ortalama, ki-kare, t-testi ve tek faktörlü varyans analizi sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Bu bölümde verilen bilgilerin sadece nicel araştırma sonuçları ile sınırlandırılmadığı, gözlem ve mülakatın yanı sıra, ilgili literatürden elde edilen verilerle de desteklendiği görölmektedir. Bu durum, araştırma deseninin sadece tarama (survey) tipi bir araştırma modeli olarak tasarlanmadığını, araştırmacının yoğun gözlem ve mülakat tekniklerinin yanı sıra Alevilik literatürüne vukufiyetini de göstermektedir. Bununla birlikte, yaşayan Aleviliği Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde uzun süre (yaklaşık on yıl) yerinde inceleme fırsatı bulan bir araştırmacının antropolojik verilerle de araştırmasını zenginleştirmesi beklenirdi. Bu sayede araştırma, mevcut

⁷ Bkz., a.g.e., 8-24.

⁸ Özellikle bkz., a.g.e., 143-157.

örneklem alanının dışında daha geniş bir evrene ilişkin kapsamlı bir açılım imkanı sağlayabilirdi.

Araştırma bulgularından hareketle ulaşılan sonuçlar, inanç, ibadet, kurumlar ve sosyal ilişkiler olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmiş ve cinsiyet, dedenin olup olmaması durumu, meslek, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, yerleşim yeri ve ocaklara bağlılık değişkenlerine göre ayrıntılı bir şekilde özetlenmiştir. Araştırma boyunca, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında aranan farkın, araştırmanın temel hipotezlerini doğrular nitelikte sonuçlandığı görülmektedir. Yazar, araştırmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde Aleviliğin genel evrenine, bugünkü durumuna ve özellikle kentsel görünümüne ilişkin önemli tespitlerde bulunmaktadır.⁹

Araştırmacıya göre, Aleviler inanç, ibadet, kurum ve sosyal ilişkilerinde kapsamlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu değişimin en önemli nedenleri arasında sözlü kültüre dayalı sosyal yapının, yazılı kültüre doğru evrilmesi yatmaktadır. Bunun sonucu olarak söylencenin Aleviliği ile yazılı kaynakların Aleviliği arasında farklılaşma ortaya çıkmış ve daha derinlerde olan ve söylenceden beslenen Alevilik, tarihsel Alevilikle yüzleşince çatışma meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak bilginin kaynağı ve otoritesi olan dedenin bu konumunu kaybetmesi yine değişimin önemli unsurlarındandır. Dede, sadece bilgi kaynağı olma özelliğini değil, Alevi dini-sosyal yaşamı üzerindeki etkisini de kaybetmiştir. Artık dedenin yerinde modernleşme sürecinde oluşan Alevi aydınları yer almakta ve kentlerde Aleviliği bu aydınlar temsil etmektedir.

Araştırmanın ortaya çıkardığı en çarpıcı sonuçlardan biri de, modernleşme sürecine uyum sağlayamayan Alevi kurumlarının işlevsel özelliklerini kaybetmeleridir. Özellikle düşkünlük gibi köklü bir kurumun, kentleşme sürecinde geçerliğini yitirmesi, dedelerin grup üyeleri üzerindeki yaptırımlarının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Son on yıl içerisinde kamusal alana çıkan Aleviliğin önemli aktörleri eğitim görmüş aydınlardır. Alevi aydınların kamuya taşıdığı Alevilik, geleneksel Alevilikten farklı olmasına karşın, yöntem olarak aynı yolu izleyerek kendisini kamuya taşımıştır. Farklı bir sosyal yapıya sahip olmasına rağmen Aleviler, bu yapı üzerinden değil de Sünnilik üzerinden bir aktarım gerçekleştirmektedirler. Bir başka unsur da Aleviliğin, Sünnilikten farklı oluşunun İslam dışılık olarak sunulmasıdır. Modernleşme sürecinde Alevi aydınları Aleviliğin geleneksel yapısını bir kenara iterek İslam ile Sünniliği aynılaştırmektedirler. Buna bağlı olarak da Aleviliği İslam dışılığı iterlerken onun Sünnilikten farklı bir İslam yorumu sunduğunu göz ardı etmektedirler.

⁹ A.g.e., 155-156.

Sonuç olarak, kamusal alana daha çok tören ve kutlamalarla çıkan Aleviler, burada Aleviliğin temel unsurları olan cem ve semah gibi törenleri folklorik bir figür olarak sunmaktadırlar. Artık kent yaşamında sürdürülme imkanı daralan Alevilik, bu tören ve kutlamalara sıkıştırılmıştır. Çünkü Aleviler, inanç, ibadet ve kurumlar arkasındaki söylencelere dayalı bilgileri paylaşmak istememektedirler. Bunun nedeni geleneksel olarak grup içerisinde dönüp dolaşan bilginin grup dışında kazandığı anlamdan kaçılmasıdır. Özellikle sufi geleneğin kendi biçiminden uzaklaşan Aleviler, bu yöntemi kullanmadan hatta anlamadan açıklama imkanına sahip değillerdir.

IHSAN ÇAPCIOĞLU

e-mail: icapci@divinity.ankara.edu.tr